

Středověká kamenina na Jesenicku

Vladimír Goš, Slezská univerzita v Opavě – Milan Rychlý, Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku

Abstract: During random as well as reconstruction activities in two castles – Javorník and Kaltenštejn, which are situated in southern part of the Bohemian Silesia, several interesting pieces of pottery, so called Falke group, have been luckily found. The first fraction from Kaltenštejn was published in 2002, during processing of the records on old findings another parts of containers were found. An upper part of a pitcher with a sculpted man's face comes from Javorník. We cannot time the ceramics closer since the fragments were found in a secondary position. Their occurrence demonstrates business activities and standard of living in Silesia in the High Middle Ages.

Key words: Silesia, Middle Ages, pottery, Falke group.

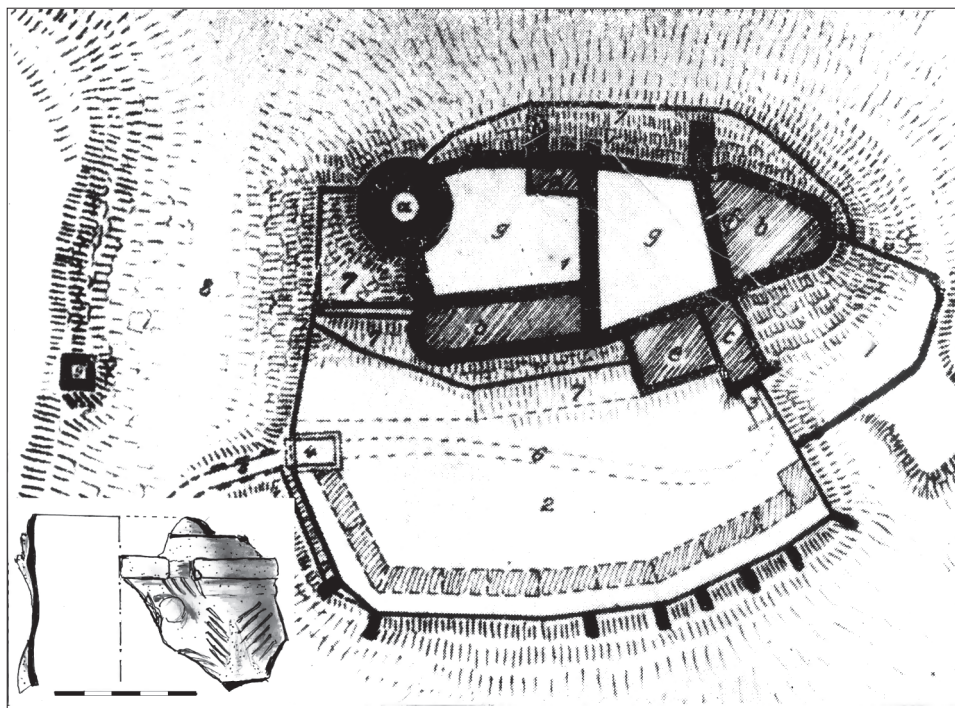
Šťěstí přeje připraveným, tedy onu starou pravdu si můžeme opakovat při „nálezu“ několika zlomků zajímavé kameniny na dvou hradech jižní části Slezska, dnes politicky náležející k České republice. Ve vrcholném středověku však region byl pevně spojen se Slezskem a jeho obchodním partnerem byla nedaleká Vratislav (Wrocław, Breslau). Snadno, tedy jednodušeji, než na Moravu, se do regionu dostávaly luxusní výrobky z nedalekého Saska, zejména pak kvalitně vypálená kamenina. Zlomky jsou dnes rozptýleny mezi standardní keramikou, která však svými užitnými vlastnostmi zaostává, takže luxusní poháry jsou často považovány za novověké výrobky.

Část poháru tzv. Falkeho skupiny z Kaltenštejna se nám podařilo identifikovat již před patnácti lety,¹ při následných aktivitách v depozitáři nalezl M. Rychlý nové zlomky, které vhodně doplňují nálezový katastr zajímavé kameniny. Nedávno pak při identifikaci keramiky spojené s psaním bakalářské práce o středověké keramice z hradu Javorník² našel horní část džbánu s vymodelovaným obličejem, nejspíše muže. Vzhledem k tomu, že se jedná o nálezy unikátní v celém regionu Slezska, chceme je komplexně zveřejnit a rozšířit nálezový katastr kameniny v podhůří Jeseníků, dokumentovat obchodní aktivity v 15. a 16. století.

Jánský Vrch

Dříve hrad, nyní zámek, jinak jediný přístupný památkový objekt v okrese Jeseník, stojí na skalní kupě nad městem Javorník. Jeho historie se začala psát pravděpodobně již ve 2. polovině 13. století, přesné rozměry v uvedené době neznáme. První písemnou zprávou je hrad (*Jawirnik*) zmiňován k roku 1307, jako majetek svidnických knížat, která roku 1348 opevněné sídlo odstoupila vratislavskému biskupovi Přechlavovi z Pogarel. Od tohoto letopočtu můžeme hrad i s jeho okolím, až na několik přestávek, začlenit do rozsáhlého území, které náleželo biskupství ve Vratislavi. V průběhu 15. století byl hrad zcela zdevastován. Nejvíce v době husitských válek, kdy v prosinci 1428 byl dobyt a značně poškozen. Při katastrofálních povodních v roce 1997 došlo k sesuvu zeminy na západním, prudce se svažujícím úbočí, což odkrylo kulturní vrstvy s velkým množstvím nálezů militarií. Tyto pak byly spojeny s vojenskými aktivitami „samozvaných revolucionářů“.³ Později sporným zásahem vratislavského biskupství, které nechalo pobořit obranný systém, aby se nemohl stát opět opěrným bodem případného dalšího nepřítele církve, hrad ztratil zcela svůj význam.

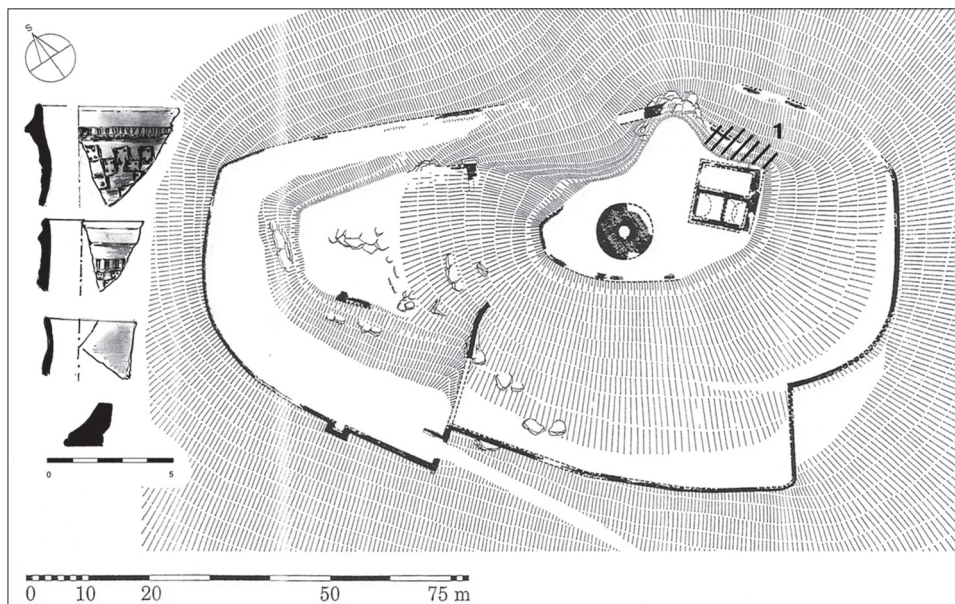
Velká obnova a následná přestavba tohoto sídla probíhala až na konci 15. století za vlády biskupa Jana Rotha, která pak pokračovala jeho následníkem biskupem Janem Thurzo. Nejspíše někdy v této době se zlomek džbánu s vymodelovaným obličejem dostal do země. V průběhu oprav byl také změněn název objektu, a to na počest patrona vratislavských biskupů Jana Křtitele na Jánský Vrch. K definitivní přestavbě původního hradu v dnešní zámek došlo až v průběhu 18. století za vlády biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche. To je již ale nová historie, neboť zlomky kameniny dávno „odpočívaly“ v suti.

Obr. 1. Půdorys hradu v Javorníku se zlomkem džbánů. Naleziště bod nad číslicí 7.

V letních měsících roku 1995 provedl Památkový ústav v Olomouci stavebně historický průzkum, který následně vyvolal potřebu provedení zjišťovacího archeologického výzkumu, který by dopomohl k objasnění několika „bílých“ míst v historii zámku Jánský Vrch. Před zahájením prací se uskutečnilo na obou vnitřních nádvořích geofyzikální měření, které provedli pracovníci Přírodovědecké fakulty UK v Praze ve spolupráci s Vlastivědným muzeem v Jeseníku. Následně bylo komisi rozhodnuto o položení několika sond, jak uvnitř objektu, tak i z vnější strany hradu. Nás nejvíce zajímá sonda č. I/95 vzhledem k nálezu zlomku kameninového džbánku.

Výkopové práce byly zahájeny 3. července 1995 a sonda o rozměrech 400×200 cm byla položena kolmo k jižní straně původního hradního paláce, v místech dnes již zazděného někdejšího vstupu do zámku. Po odstranění hlinité drnové vrstvy byl zjištěn hlinito-písčité zasypaný s úlomky cihel, kamenů a zbytků malty. Vrstva obsahovala četné zlomky středověké, ale z větší části novověké keramiky. Následně byla sonda z technických důvodů rozdělena na dva úseky označené písmeny „a“ a „b“. Nejnižší podloží bylo zjištěno v hloubce 190 cm, kde jej tvořila již silně zvětralá skála. Kulturní vrstvy byly porušeny druhotným zásahem při budování původního schodiště do zámku snad někdy v 18. století. V souvislosti s touto stavební činností došlo tedy k úpravě skalního podloží (záseky ve skále pro stupně schodů), což dokládá rozdílná situace obou profilů sondy. V úseku sondy „a“ se nacházela 30–45 cm mocná hlinitá vrstva, která končila již zmiňovanou skálou. Rozdílná situace byla ve východní straně úseku této sondy, kde skalní podloží prudce klesalo. Vrchní část zasypané této strany se skládala z hlinito-písčité vrstvy s kameny a na rozhraní úseku „a“–„b“ se v hloubce 140 cm od původního terénu nacházela asi 50 cm mocná šterkovitá vrstva. V dolní části sondy v úseku „b“ byly zjištěny již zmiňované záseky někdejšího schodiště (hloubka 70–140 cm.) a právě zde byl nalezen ve vyzvednutém materiálu zlomek poháru, o kterém se níže zmiňujeme. Důležitým zjištěním bylo napojení základů obvodové

Obr. 2. Půdorys hradu Kaltenštejn se zlomky kameniny. Naleziště šrafovaná plocha s číslicí 1.

palácové zdi přímo na skalní podloží, bez tzv. předzákladu, který se naopak objevuje na západní straně objektu.

Ze zásypu byla získána početná kolekce archeologického materiálu z vrcholného středověku, která však při pozdější stavební činnosti byla promíchána s novověkými nálezy. Nejstarší zlomky náleží do závěru 14. století. Keramické výrobky zahrnují všechny tehdy známé tvary, tedy hrnce, pokličky, mísy, džbány nebo i zlomky kamnových kachlů – nádobkových či mladších komorových, jež mají čelní stěnu zdobenou rostlinným motivem. Dna nádob nesou stopy podsypání i seříznutí z horní desky hrncířského kruhu. Okraje hrnců představují širokou škálu profilace, šikmo vykloněné se zaoblením či okruží od jednoduchých až po vyspělá trojbrítá. Výzdoba sestává většinou z obvodového žlábkování, málo se již vyskytují nádoby s výzdobou radélkem, vlnic, případně důlků na džbánech. U některých zlomků byla zjištěna červená linka.

Popis nálezu:

Zlomek z horní části džbánu s vymodelovanou tváří tzv. Gesichtskrug (džbán s tváří) neb Bartmannskrug (džbán s tváří vousatého muže). Horní okraj chybí, níže dvě plastické lišty s prožlabením v horní části. Na podhrdlí jsou dva svislé vývalky se šikmými vřepy, nejspíše napodobující nos, vedle levého pak kruhovitý přilepek, pravděpodobně oko. Kamenina vně hnědé uvnitř šedohnědé barvy.

Předpokládáme, že zlomek pochází z džbánu, který původně měl štíhlé tělo a úzké hrdlo se svislým okrajem. Nádoba byla vysoká zhruba 20 cm, jak můžeme vidět na analogických příkladech z německých oblastí.⁴ Svým provedením se jednoznačně hlásí do velmi různorodé a blíže těžko specifikovatelné skupiny kameniny nazvané podle svého objevitele Otto von Falkeho jako Falke-Gruppe (Falkeho skupina). Jedná se o kvalitně vypálenou keramiku vně pokrytou obvykle solnou glazurou s povrchem hnědé barvy.

Hrncíři produkovali nejrůznější tvary, nejvíce pak džbány a poháry, stanovit, zda se jedná o produkty jedné dílny je velmi obtížné. Artefakty zařazované do Falkeho skupiny se nacházejí nejvíce v širokém prostoru východního Saska, Lužice, Braniborska a západního Slezska, nejdále na západ zachycujeme ojedinělé kusy v Belgii, na severu v Norsku, na jihovýchodě v Budapešti a v Rize na severovýchodě. Němečtí badatelé

doposud nedospěli k jednoznačnému konsensu, kde a jak dlouho byla kamenina vyráběna. Předpokládá se, že dílna či produkční středisko se nacházelo někde v Sasku, nejspíše ve Waldenburgu, nebo Horní Lužici, pravděpodobně v Žitavě (Zittau). Hlavním problémem je absence dílen či odpadních jam ve vytipovaných místech, tedy primárních dokladů hrnčířské produkce. Pomohla by nám např. depozita přepálených výrobků podobně jako v Lošticích u Mohelnice. Chybí také dobře datovatelné celky keramiky s kameninou v místech užití, takže datace Falkeho skupiny osciluje od konce 14. do konce 15. možná počátku 16. století. Žel, malý zlomek nalezený na Jánském Vrchu v druhotné poloze nám příliš nepomůže s bližším časovým zařazením.

Džbány s vymodelovanou tváří nalézáme ve vrcholném středověku v celé západní Evropě, tedy nejedná se o mimořádný exemplář. Předpokládá se, že džbány vyrobené v Porýní, tzv. Bartmannskrug, mají oko modelované, exempláře pocházející ze Saska tzv. Gesichtskrug je mají vymodelované z terčíku hlíny a na povrch přilepené. Proto jako místo původu našeho artefaktu označujeme obecně Sasko, bez bližšího určení produkčního střediska. Analogie, kterých prozatím není mnoho, můžeme nalézt např. v Drážďanech, Altmarkt, kde je srovnatelný celý exemplář (obr.) datovaný do počátku 16. století.⁵ Samozřejmě modelace nosu je odlišná, ale v současné době je dispozici velmi málo artefaktů.

Kaltenštejn

Hrad se nachází na katastru obce Černá Voda a je vzdálen asi 15 km vzdušnou čarou od Javorníka. Založen byl někdy ve 2. polovině 13. století, první písemná zmínka pochází z roku 1295. Jeho zánik začal na počátku 16. století, kdy jej vykoupilo vratislavské biskupství a jako nepotřebný jej nechalo zbořit, získaný materiál použilo později při opravě hradu v Javorníku. Hrad má pravidelnou dispozici, dominantou je mohutný bergfrit, který je hlavním aktérem v našem příběhu. Již v roce 1992 dosud nezjištění „divocí kopáči“ vynesli z jeho útrob na povrch velké množství keramiky, teprve v létě 2001 při prohlídce beden v jesenickém muzeu našel M. Rychlý jeden zlomek nádoby Falkeho typu zdobený pásem radélkových vrypů.⁶ V roce 2015 se dále věnoval zpracování získané keramiky a „odhalil“ další čtyři zlomky téže zajímavé kameniny.

Popis nálezů:

Bez inv. č. torzo štíhlého válcovitého poháru, tělo zdobeno pásem radélkových vrypů, níže pak široko umístěnými kolky se čtyřmi perličkami.

Inv. č. A 435 – Horní část nádoby, nejspíše menšího džbánu. Okraj rovný, zakulacený, pod ním lišta kolmo přesekávaná. Níže široko umístěné kolky se čtyřmi perličkami. Kamenina, povrch hnědé barvy, vně solná glazura.

Obr. 3. Drážďany. Ukázka tzv. džbánu s vousatým obličejem.

Inv. č. A 436 – Horní část nádoby, nejspíše poháru, okraj svislý, zašpicatělý, níže lišta v průřezu trojúhelníkovitá. Pod okrajem pás radélkových vrypů, níže zbytky kolků se čtyřmi perličkami. Kamenina, povrch hnědé barvy, vně solná glazura.

Bez inv. č. – Zlomek okraje malé nádoby, zakulacený, mírně ven vykloněný, bez výzdoby. Kamenina hnědé barvy, vně solná glazura.

Bez inv. č. – Zlomek od dna nádoby, zbytek patky nejspíše poháru. Kamenina, hnědá barva, vně solná glazura.

Nepochybně se jedná o zlomky nádob, které je možné také zařadit do různorodé Falkeho skupiny středověké kameniny. Typický je pro ni hnědý povrch vně pokrytý solnou glazurou a zajímavou výzdobou. Zlomek zveřejněný na stránkách regionálního sborníku již v roce 2002 nepochybně pochází ze štíhlého poháru válcovitého těla, jehož výšku můžeme stanovit zhruba na 25 cm. Obdobně malý zlomek ze spodní části patky pochází z poháru téhož typu. Podobné exempláře byly nalezeny v Olomouci v Uhelné ulici⁷ nebo také v troskách obytné věže postavené v obci Witkow⁸ u Zelené Hory ve Slezsku. Charakteristická je pro ně výzdoba pomocí kolků čtvercovitého půdorysu se čtyřmi perličkami. Poněkud odlišnější je zlomek inv. č. A 435, který byl dříve nejspíše součástí džbánu. Má téměř válcovité hrdlo, které plynule přechází v tělo. Obdobu nalézáme v dolnolužickém Cottbusu (Chotěbuz), v ulici Burgstrasse.⁹

Zlomky kameniny byly také uloženy v druhotné poloze, v zásypu věže hradu, a tak nám nepomohou s bližší datací. Opět se musíme spokojit s obecným konstatováním, že dobu výroby můžeme rámcově zařadit do 15. století. Archeologizaci, tedy uložení do země lze jen odhadnout. Stalo se tak nejspíše v průběhu 16. století, v době přestavby hradu.

Nález několika zlomků kameniny dokládá, že obchod s kvalitními komoditami nebyl v 16. století ve střední Evropě již nijak výjimečný. Je patrné, že v raném novověku měli možnost příslušníci středních stavovských vrstev koupit si kvalitní vybavení jídelen. Obě lokality dokládají, že Slezsko bylo zemí s velkou kupní silou, takže i na hrady třetí kategorie se dostaly luxusní předměty.

Poznámky

¹ Goš, V., Rychlý, M.: Unikátní kamenina z hradu Kaltenštejna u Černé Vody, Severní Morava 84, 2002, s. 43–44.

² Rychlý, M.: Kolekce středověké keramiky z hradu Javorník (okr. Jeseník), Opava 2015, nepubl. bakalářská práce.

³ Kouřil, P.: Hrad Javorník: březen 1428–září 1434. Příspěvek k poznání hmotné kultury doby husitské ve Slezsku, Časopis Slezského muzea, serie B 58, 2008, s. 221–235. Kouřil, P.–Prix, D.–Wihoda, M.: Hrady českého Slezska, Brno–Opava 2000.

⁴ Scheidemantel, D.–Schifer, T.: Waldenburger Steinzeug, Archäologie und Naturwissenschaft, Dresden 2005.

⁵ Dtto., s. 110.

⁶ Goš, V., Rychlý, M.: Unikátní kamenina z hradu Kaltenštejna u Černé Vody, Severní Morava 84, 2002, s. 43–44.

⁷ Bláha, J.: Nález importovaného kameninového poháru tzv. „Falkeho skupiny“ v Olomouci, Památkový ústav v Olomouci 1993, výroční zpráva, Olomouc 1994.

⁸ Kalgate, S.: Ceramika z więzy rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. Zielonogorskie, stanowisko nt. 6. In: Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od poznego sredniowiecza do czasow wspolczesnych, Rzeszow 1994.

⁹ Rode, H.–Schwedt, A.–Mommsen, H.: Eine neue mittelalterliche Steinzeuggruppe aus Mitteldeutschland, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, 32, 2004, s. 147–162. Stephan, H. G., Gaimster, D.: Die „Falke Gruppe“. Das reich verzierte lausitzer Steinzeug der Gotik und sein archeologisch-historisches Umfeld, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 30, 2002, s. 107–163.